

De hongersnood in 1847

door B. D. Poppen

Misoogsten kwamen in vroeger eeuwen nogal eens voor en de bekendste zijn die van 1829 toen de gehele oogst door een insectenplaag mislukte en die van 1845 toen de aardappelziekte uitbrak. Over de gevolgen van deze laatste, meerdere jaren durende misoogst, die leidde tot grote voedselschaarste en armoede en hoe daarop door de overheid werd gereageerd, gaat dit artikel.

De tegenstellingen tussen de welgestelden en armen was groot in de 19^e eeuw en bedelarij was dan ook een algemeen en veel voorkomend verschijnsel. De verschillen uitte zich ook in de eetgewoonten. Zo at de bevolking uit de lagere klasse voornamelijk roggebrood, omdat door de voortdurende verhoging van de belasting op het gemaal,¹ het voor hen nauwelijks nog mogelijk was witbrood of tarwebrood was te betalen.

Tarwe werd namelijk aanmerkelijk zwaarder belast dan rogge, zodat het daardoor bijna uitsluitend nog bij de welgestelden op tafel kwam.

Ook gort, waarvoor de gerst op de pelmolens in de provincie (Groningen) werd gepeld, werd veel door de grote volksmassa gegeten. Na de invoering van de aardappel, eind 18^e eeuw, nam ook de consumptie daarvan toe, ook al omdat hierop veel minder belasting werd geheven. Vaak werd het gemengd met mankzaad, een mengsel van velerlei zaden.

In de provincie Groningen werd twee- of driemaal daags 'soepenbrij', een pap van gort en karnemelk, gegeten; elders was pannenkoek van boekweittenmeel het vaste morgengerecht.

Bij het middag- en avondmaal nam de aardappel een steeds belangrijker plaats in. Ook door de gewoonte, om 's avonds de middagkost van de vorige dag opgewarmd te nuttigen, verminderde de behoefte aan brood.

In de jaren veertig van de 19^e eeuw brak de beruchte aardappelziekte uit, waardoor de lagere klasse ook nog te maken kreeg met hongersnood.

Paardebonen en overjarige erwten, die in normale tijden bestemd waren tot voedsel voor dieren werden in deze hongerjaar ook als voedsel voor de mensen aangewend.

Voedseluitdeling voor de allerarmsten (meestal soep met als voornaamste bestandmiddel gort of erwten) kwam in de stad Groningen drie keer per week voor. Op het platteland werd vanuit de gemeentekas ondersteuning verleend middels voedsel en werkverschaffing.²

De reacties van de provinciale en plaatselijke overheid op de misoogsten en toenemende voedselschaarste is o.a. in de bronnen van het archief van de gemeente Uithuizen terug te vinden.

Zo 'delibereerde' de raad van deze gemeente op 17 september 1845 over "eene ingekomen missive van Zijne Excell. den Staatsraad Gouverneur dezer provincie ... omtrent de nu reeds vooruit te ziene schaarste van aardappelen, welke men nu reeds kan beschouwen, als voor den winter geheel te zijn verloren".

De raad is van mening dat wanneer de gemeente erin moet voorzien, een partij goede paardebonen³ aan te kopen, die tegen matige prijzen zullen moeten worden verkocht.

Tegelijkertijd vraagt de raad zich af of het niet doelmatiger zou zijn, hierin op provinciaal niveau te voorzien.

Op 10 oktober 1845 buigt de raad zich over een nieuw ingekomen schrijven van Zijne Excellentie en men besluit tot het nemen van enige maatregelen.

Zo vindt men het wenselijk om nachtwakers aan te stellen, “welke uit de gemeentekas behoorlijk zullen worden bezoldigd”. Ongetwijfeld werden hierdoor enige werklozen van een inkomen voorzien. Ook wordt besloten “om eene Commissie te benoemen welke belast zullen worden met de bedeeing der armen, alsmede met het aankopen van de daartoe benodigde leeftocht, voorts om aan de behoeftige klasse, werk te verschaffen, vooral in het algemeen belang der gemeente zijnde”.

Het is duidelijk dat de gemeente niet alleen oog had voor de nood van de armen, maar ook zelf gebaat wilde zijn bij de te nemen maatregelen.

Ook worden verschillende diakenen gemaand “op hunne bedeeden aandachtig te zijn”. En er wordt aan toegevoegd “zulke bedeeden werk te verschaffen, hetgeen bijna in alle opzichten verkieslijk is te achten”.

Uit het verslag van de volgende vergadering - 24 oktober 1845 - blijkt dat er niet alleen een onderzoek naar het aantal behoeftigen heeft plaatsgevonden, maar dat er tevens al een berekening is gemaakt van de kosten. De notulen van deze raadsvergadering vermeldt het volgende:

“Gelet op het getal der huisgezinnen in deze gemeente, dat vermoedelijk aan levensmiddelen en brandstof behoefte zal gevoelen en daarom in eenen bijzonderen onderstand zal moeten deelen, welk getal na naauwkeurig onderzoek, met uitzondering der gewoonlijk gealimenteerden, is berekend op 75 en ieder huisgezin door elkander op vijf personen en welke 75 huisgezinnen meer of minder gedurende 20 weken, eenige ondersteuning zullen behoeven. In aanmerking genomen de berekening van de behoefte van ieder dier huisgezinnen die gerekend is

per week	aan brood	f	40
	aan gort	f	30
	aan erwten, bonen of wortels	f	50
	aan turf	f	20
	aan geld	<u>f</u>	<u>60</u>
en dus voor 75 huisgezinnen per week		f	200
en voor een tijdvak van 20 weken de som van		f	3000

Overwegende, dat op geene andere en doelmatigen wijze in de buitengewone behoeften zal kunnen worden voorzien dan voor het doen eener geldleening”.

In de twee daarop volgende jaren treedt er in de voedselsituatie geen verbetering op, zodat de schaarste en nood toenemen.

Niet alleen in onze regio baart de voedselvoorziening zorgen, ook in de rest van het land heerst er nood en is men op zoek naar verlichting.

Zo worden in Gelderland, proeven genomen met het bakken van roggebrood, dat voor de helft uit rogge en voor de andere helft uit mangelwortelen⁴ bestaat.

Het gunstige resultaat brengt de Gouverneur des Konings in de provincie Groningen ertoe op 18 mei 1847 een brief aan alle plaatselijke bestuurders in de provincie te sturen.

In de brief wordt verwezen naar een artikel in de Provinciale Groninger Courant, dat op dezelfde datum werd afgedrukt.⁵ De tekst van dit artikel luidt aldus:

ROGGENBROOD, VERMENGD MET MANGELWORTELEN.

Bij de duurte der rogge heeft men, vooral in Gelderland, proeven genomen met het bakken van roggenbrood, hetwelk voor de helft uit rogge, voor de andere helft uit mangelwortelen bestaat, en daarvan reeds sedert eenigen tijd uitdeelingen aan de armen gedaan. Wij hebben dezer dagen een stuk van het alzoo gefabriceerde brood ontvangen en geproefd, en wij moeten erkennen, dat het op het oog er uitziet als het beste roggenbrood, dat het ook zeer goed smaakt en ons goed voedend voorkomt. De daarmede in Gelderland genomen proeven schijnen dan ook goede uitkomsten op te leveren, ofschoon het ook in dezen aan geen aanmerkingen ontbreekt, en er eenigen zijn, die het alzoo gemengde brood, als minder voedend en ook op den duur zoo smakelijk niet, als het gewone roggenbrood, en voor de gezondheid minder heilzaam beschouwen. In allen gevalle is het echter te verkiezen boven boonebrood en allezins waardig, om beproefd te worden, en de landhuishoudkundigen; die zich met deze proefnemingen onledig houden, of, met opgave van de middelen der bewerking en het resultaat, dat men daardoor verkrijgt, tot dezelve aanmoedigen, verdienen alle lof: zij werken daardoor heilzaam mede tot leniging van de rampen der armoede, voor welke goedkoop voedsel eene der eersten behoeften is. Onder dezelve noemen wij den bekenden voorstander van alles, wat den landbouw tot voordeel verstrekt, en bekwamen verdediger van deszelfs belangen, den baron VAN ITTERSUM te *Hattem*, die in eenige dagbladen de wijze heeft medegedeeld, op welke het uit rogge en mangelwortelen bestaande brood gemaakt wordt.

De mangelwortelen worden eerst geschild, daarna geraspt en vervolgens uitgeperst, zoodat in gewigt ongeveer de helft aan vaste stof overblijft; de uitgeperste mangelwortel wordt daarna met eene hoeveelheid roggenmeel, in gewigt gelijk staande met de mangelwortelstof, dooreen gemengd, en blijft aldus ruim een nacht en halven dag staan – daarna wordt het mengsel nog eens met fijn gestampt zout of sterke pekels (3 oncen per 50 kilogr.) dooreen gewerkt en gekneet tot een taai deeg, nu geschikt, om in een oven van matige hitte gebakken te worden.

Ten aanzien van den prijs, waarop dit brood te staan komt, kan ongeveer deze rekening gemaakt worden:

Van 1000 oude ponden mangelwortelen gaat af ongeveer 1/5 door schillen		1000 p
	af 1/5	200 p
		-----
	rest	800 p

Dit uitgeperst zijnde, wordt verminderd tot op

400 p, die dan, à *f* 6 per mille kosten

Hierbij gevoegd roggenmeel met accijnskosten

		1½ cent per p.
		11½ cent per p.

Komt op		13 ct. p. N. p,

en het pond brood op 6½ cent.

„Hoezeer tot onpartijdige beoordeeling dezer rekening onder het oog behoort gehouden te worden,” zegt de heer VAN ITTERSUM ten slotte, „dat ook de bakkers door vermenging van roggenmeel met water, mogelijk 1/5 in gewigt winnen, heb ik het bovenstaande, vooral nu de tijd voor het zaaijen en poten van mangelwortelen nog niet verstreken is, te belangrijk gevonden, om het niet openlijk bekend te maken. Het behoeft nauwelijks opmerking, dat het verschil grooter wordt, naar mate de rogge in prijs stijgt.”

Aldus het letterlijk weergegeven artikel.

De regering besloot in 1845 tot het opschorting van de graanrechten en in 1847 werd tot een lager invoerrecht besloten. De hoge accijns op het gemaal bleef echter gehandhaafd, waardoor het brood voor de lagere klasse nog steeds veel te duur bleef.

Door de opeenvolgende jaren van zeer slechte aardappeloogsten, waren de graanprijzen tot ongekeerde hoogte gestegen.

De hongerende lagere klasse leed steeds meer onder deze situatie, ook al omdat in deze periode van voedselschaarste alle producten voor hen steeds meer onbetaalbaar werden.

Het is tekenend voor de verhoudingen tussen arm en rijk dat de overheid, alhoewel men wel iets deed, toch niet alerter reageerde op de nood van de armen en het kon dan ook niet anders dan dat het volk in opstand kwam.

Op verschillende plaatsen in het land braken deze opstanden uit en zo ook in de stad Groningen. Door de toenemende onlusten verzocht de gouverneur van Groningen om versterking van de militiemacht, die in de stad patrouilleerde. Uiteindelijk bevonden zich ten tijde van het oproer ongeveer 770 militairen in de stad. Daarnaast was er de plaatselijke politie en een korps rustbewaarders.

Op de dag van de ernstigste onlusten, 28 juni 1847, besloot het stadsbestuur de prijs van een roggebrood van vier Nederlands pond, van 85 cent terug te brengen tot 58 cent en nog dezelfde dag werd dit besluit overal aangeplakt.

De ontspanning, waarop de bestuurders hadden gehoopt, bracht het echter niet en in plaats daarvan nam de onrust toe en kwamen er steeds meer mensen op de been. Een grote groep reageerde haar ongenoegen af op de huizen van graanhandelaren en commissionairs, waarvan de ruiten werden ingegooid en de inboedel geplunderd.

's Avonds verzamelde zich een grote menigte op de Grote Markt en werd door sommigen de politie met stenen bekogeld. In het stadhuis was de raad in vergadering bijeen, terwijl ze aan de buitenzijde beschermd werden door een detachement infanterie. Toen de menigte steeds verder opdrong werden de geweren geladen en nadat dit geen effect had werd er gericht geschoten en vielen er vier doden en werden er dertien personen gewond. Kort daarop werd de Grote Markt door een groep dragonders schoongeveegd. Bij het ontruimen van de aangrenzende straten werd nog een man doodgeschoten en een jonge vrouw dusdanig ernstig verwond, dat ook zij later aan haar verwondingen overleed.

Om nieuwe onlusten te voorkomen besloot het stadsbestuur de begrafenissen van de omgekomen personen 's nachts te laten plaatsvinden. Ook werd een avondklok ingesteld, een verbod op samenscholingen van meer dan vijf personen en een verplichte sluiting van tapperijen en sociëteiten verordonneerd. Al deze maatregelen werden echter genomen nadat het ergste oproer al had plaatsgevonden.

Naast Groningen was het in dat jaar ook onrustig in vele Friese plaatsen, alsmede in Zwolle, Deventer, Arnhem, Nijmegen en Zutphen. Nergens vielen echter zoveel slachtoffers als in Groningen.⁶ Het trieste gebeuren zou de geschiedenis ingaan als het 'broodoproer' of de 'broodoorlog'; een zwarte bladzijde in onze geschiedenis.

---

¹ Zie voor meer informatie over dit onderwerp: B. D. Poppen *De belasting op het gemaal in Stad en Ommelanden 1494-1856* (Uithuizen 2004).

² Notulen van 17 september 1845. Het archief van de gemeente Uithuizen.

³ Paardebonen *Vicia fába* - molboon, duiveboon. De bonen werden vermalen tot veevoeder.

Nadat de "Grunneger molleboon" al decennia lang niet meer op het Groninger land werd gekweekt, beleeft ze nu een revival. Het verhaal gaat dat een stewardess die uit China geïmporteerde bonen ontdekte in een Portugese winkel. Ze nam ze mee en liet ze proeven door mensen die de smaak nog van vroeger kenden. Via de "Hortus-Chinezen" is de boon vervolgens weer teruggekeerd naar het Groninger land. Geweekt, gedroogd, geroosterd en vervolgens licht gezouten wordt ze nu geserveerd als versnapering bij de borrel.

⁴ Mangelwortel - voederbiet, in feite bedoeld voor veevoeder.

---

⁵ Provinciale Groninger Courant no. 40, van dinsdag 18 mei 1847.

⁶ Gout, D., "Het broodoproer te Groningen in 1847" in: *Groningse Volkسالmanak historisch jaarboek voor Groningen* (Groningen 1976-1977) pagina 63-84.

Afgedrukt in het blad van de Stichting HISTORISCHE KRING Noordelijk Hunsingo,
nr. 30, maart 2005, pag. 7 t/m 13

Deze pagina is onderdeel van de homepage van B. D. Poppen

<http://www.bdpoppen.nl>